

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА

ВАРГА ВІКТОРІЯ СТЕПАНІВНА

УДК: 159.922.4

**ЕТНОПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТАЦІЇ ДИТИНИ
ДО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА**

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2013

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України, лабораторія екологічної психології

Науковий керівник

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Вернік Олексій Леонідович, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, лабораторія екологічної психології, старший науковий співробітник

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Данилюк Іван Васильович**,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет психології, декан;

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник

Ілляшенко Тамара Дмитрівна, Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи НАПН України, старший науковий співробітник

Захист відбудеться 22 травня 2013 р. об 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.453.02 в Інституті психології імені Г.С.Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ – 33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, Київ – 33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий « 17 » квітня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах компактного проживання сімей різних етнічних груп в Україні окремої уваги заслуговує питання організації шкільного середовища, пов'язане з адаптацією дитини до школи, оскільки успіх чи неуспіх дитини у провідній для цього етапу онтогенезу діяльності – навчальній – детермінує значною мірою продуктивність особистісного становлення. Особливо гостро проблема адаптації дітей з різних етносів до умов освітнього простору України стоїть на Закарпатті. Тут з давніх-давен компактно проживають різні народи та національні меншини, зокрема слов'янські (українські, словацькі), угорські, румунські, німецькі. Діти, як правило, виховуються в своїх етнічних групах. Педагоги і шкільні психологи, які працюють у відповідних навчальних закладах (в тому числі й автор даного дисертаційного дослідження), на власній практиці постійно стикаються із проблемою, що при вступі до школи такі діти мають суттєво різні специфіки в адаптації до шкільного середовища. Практично вирішити її без залучення наукової основи поки не вдалося.

Шкільна адаптація, її структура, особливості і чинники є предметом багатьох психологічних досліджень у напрямках психофізіології, соціальної і педагогічної психології (Е.М. Александровська, Ш.А. Амонашвілі, О.Г. Асмолов, Н.В. Бабкіна, Л.І. Божович, Т.В. Дорожевець, В.В. Рубцов, В.В. Трубніков, Г.А. Цукерман та ін.). У низці робіт показано, що сімейні стосунки, батьківський вплив, стилі родинного виховання є одними з суттєвіших чинників розвитку особистості дитини у цілому й в процесі її адаптації до школи зокрема (М.Й. Боришевський, С. Броді, Г.Я. Варга, Л.А. Венгер, Н.Т. Колесник, Т.Д. Марцинковська, К.В. Сєдих, В.В. Столін, Е.Г. Ейдміллер, Т.С. Яценко та ін.). З іншого боку, на сьогоднішній день досить поширеними є розробки присвячені етнопсихологічним проблемам (Ю.В. Бромлей, Я.О. Гошовський, І.В. Данилюк, О.М. Лозова, Л.М. Гумільов, Н.І. Міщенко, А.В. Нікольський, Л.Г. Почебут, І. Чайлд, Дж. Уайтінг).

Разом із тим, етнопсихологічні чинники адаптації дитини до школи досліджено недостатньо. Знання специфіки і характеру їхнього впливу конче необхідні для створення умов гармонійного розвитку особистості дитини, побудови гуманних взаємин з дітьми. Значущість проблеми та її недостатня розробленість й обумовили вибір теми нашого дисертаційного дослідження «Етнопсихологічні чинники адаптації дитини до шкільного середовища».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Проблематика дисертаційного дослідження входить до тематичного плану науково-дослідних робіт

лабораторії екологічної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Соціально-психологічні особливості становлення екологічно орієнтованого способу життя особистості» (номер держреєстрації: 0111U000358). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 4 від 29 січня 2009 року) та узгоджено Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 3 від 28 квітня 2009 року).

Мета дослідження. Розробити теоретичну модель впливу етнопсихологічних чинників на адаптацію дітей молодшого шкільного віку до шкільного середовища, а також розробити та апробувати психокорекційну програму оптимізації адаптації молодших школярів з різних етносів до школи.

Об'єкт дослідження: адаптація дитини до шкільного середовища.

Предмет дослідження: етнопсихологічні чинники адаптації до шкільного середовища дітей молодшого шкільного віку з різних етносів.

Гіпотеза дослідження. Стилі виховання, характерні для різних етнічних груп, визначають конкретний зміст і труднощі у процесі адаптації дитини до шкільного середовища, а психологічна допомога щодо подолання цих труднощів має враховувати етнопсихологічну складову.

Досягнення мети і перевірка гіпотези дослідження вимагає розв'язання таких завдань:

1. На основі теоретичного аналізу наявних підходів до вивчення психологічних чинників адаптації дитини до школи та етнопсихологічних адаптаційних чинників **визначити** провідні етнопсихологічні чинники, що впливають на адаптацію першокласника до шкільного середовища, зокрема дослідити особливості і характер взаємозв'язку між ускладненнями стосунків дитини у школі і стилями виховання у відповідному сімейному середовищі.
2. **Провести** емпіричне дослідження щодо виявлення основних типів проблем та їхньої специфіки у дітей з різних етносів (на прикладі українського й угорського) і переважаючих стилів сімейного виховання у їхніх родин.
3. На основі емпіричного дослідження **здійснити** порівняльний аналіз характеристик нормальних і дисфункційних стилів сімейного виховання хлопчиків і дівчат у різних етносах та їхнього зв'язку із характером ускладнень у процесі адаптації дитини до шкільного середовища.

4. На основі виявленого зв'язку особистісних проблем дитини і специфіки порушень процесів виховання у сім'ях різних етносів **розробити** й **апробувати** програму корекції шкільної адаптації дітей угорської та української етнічних груп.

У процесі розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс теоретичних та емпіричних **методів дослідження**: теоретичний аналіз і систематизація наукових літературних джерел із проблеми дослідження; емпіричне дослідження; психодіагностичні методи (тести, опитувальники, проєктивні методики); активні методи навчання (тренінг, дискусія, ігрові методи).

У дисертації використані методи математичної статистики та методи якісної і кількісної обробки отриманих даних. Статистична обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою комп'ютерних програм – статистичного пакету SPSS та Microsoft Excel. Факторний аналіз здійснювався за методом головних компонентів з обертанням Varimax Normalized; оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їхня статистична значущість перевірялися за критерієм “кам'янистого осипу” Р. Кеттелла.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що:

- *вперше* емпірично досліджено психологічні особливості адаптації дітей українського та угорського етносів до шкільного середовища; виявлено основний етнопсихологічний чинник, що впливає на цей процес у дітей з різних етносів; з'ясовано статеві особливості ускладнень адаптації в молодшому шкільному віці даних етнічних груп; розроблено, науково обґрунтовано та апробовано програму корекції адаптації дитини до шкільного середовища, спрямованої на розвиток молодших школярів з українського й угорського етносів;
- *удосконалено* методи практичної роботи психологічної служби у загальноосвітніх навчальних закладах щодо консультування і допомоги молодшим школярам у процесі їхньої адаптації до шкільного середовища; знання щодо етнопсихологічних чинників, що сприяють та ускладнюють адаптацію у молодшому шкільному віці;
- *набуло подальшого розвитку* застосування активних форм навчання з метою корекції особистісної адаптованості молодшого школяра.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає у тому, що: було систематизовано методи дослідження адаптації молодшого школяра до шкільного середовища; розроблено та апробовано програму корекції дезадаптації молодшого школяра, яку можна застосувати при здійсненні професійної діяльності психологами-консультантами, шкільними психологами, соціальними працівниками. Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ у процесі читання курсів вікової

та педагогічної психології, майбутнім практичним психологам та вчителям початкових класів, а також у розробці спецкурсів.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у практичну діяльність психологів загальноосвітніх навчальних закладів Закарпатської обл.: Великодобронської ЗОШ I-III ст. Берегівського р-ну (довідка №57 від 28.04.12 р.) та Анталовської ЗОШ I-III ст. Ужгородського р-ну (довідка №15 від 04.05.12 р.). На основі результатів дослідження розроблено навчально-методичний посібник з корекції шкільної адаптації дітей угорської та української етнічних груп «Моя сім'я та Я» (затверджено на засіданні Вченої ради Ужгородського національного університету, протокол № 3 від 24.03.11 р.).

Особистий внесок здобувача у працях, написаних самостійно та у співавторстві, полягає у: визначенні особливостей етнопсихологічних чинників адаптації у молодшому шкільному віці [2, 4, 7]; виявленні основних видів проблем, що залежать від етнопсихологічних чинників і виникають у ході адаптації дітей у молодшому шкільному віці [6]; визначенні нормальних і дисфункційних стилів родинного виховання, притаманних сім'ям угорського й українського етносів [3, 5]; обґрунтуванні та розробці програми корекції адаптації до шкільного середовища молодших школярів [1].

Апробація результатів дисертації здійснювалася на міжнародних науково-практичних конференціях: V Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми екологічної психології» (Київ, 14-15 травня 2009 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Успішність особистості: потенціал та обмеження» (Київ, 18 березня 2010 р.), VI Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми екологічної психології» (Київ, 13-14 травня 2010 р.), Міжнародна наукова конференція «Слов'янська писемність та культура: минуле і сучасність» (Ужгород, 20 травня 2010 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція з екологічної психології (Київ, 13-14 травня 2011 р.), VII Міжнародна науково-практична конференція «Псі-фактор» (Росія, Новомосковськ, 25 лютого 2012 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження висвітлено у 7 публікаціях автора (2 у співавторстві): 1 науково-практичній корекційній програмі у співавторстві, 6 статтях (1 у співавторстві) у наукових фахових виданнях, включених до списку, затвердженого МОН України у галузі вікової і педагогічної психології.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (237 найменувань, з яких 11 іноземною мовою), 12 додатків на 49 сторінках. Основний обсяг дисертації складав 167 сторінок комп'ютерного набору. У тексті дисертації вміщено 1 таблиця і 40 рисунків на 22 сторінках. Повний обсяг дисертації – 246 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дисертаційного дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання та методи дослідження. Висвітлено наукову новизну та практичну значущість результатів дослідження, представлено їх апробацію та впровадження, наводяться дані про публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** – «Аналіз підходів до вивчення впливу етнопсихологічних чинників на адаптацію дитини до шкільного середовища» на основі аналізу літературних джерел систематизовано пов'язано з темою роботи соціально-психологічні дослідження, визначено стан наукової розробленості й основні напрями у вивченні проблеми адаптації дитини до шкільного середовища; здійснено теоретичний аналіз етнопсихологічних чинників, що впливають на адаптацію дитини до школи; обґрунтовано виділено стилі виховання як основного етнопсихологічного чинника адаптації дитини до школи та проаналізовано можливий характер його впливу.

Успішність адаптації дитини до шкільного середовища насамперед залежить від її готовності до школи. Тому у вітчизняній літературі чимало авторів торкаються саме цієї проблеми: М.М. Безруких, Л.А. Венгер, В.В. Давидов, С.П. Єфімова, Є.Є. Кравцова, Т.Д. Марцинковська, В.В. Рубцов, Г.А. Цукерман, Д.Б. Ельконін та ін.

Виходячи з теоретичних поглядів Д.Б. Ельконіна і Л.А. Венгера, при оцінці готовності дитини до школи, Н.Г. Стародубова виділяє наступні складові: *інтелектуальну, вольову, мотиваційну, комунікативну, емоційну* готовності. Вітчизняні науковці, ґрунтуючись переважно на діяльнісному підході, розглядають адаптацію у змістовому контексті спілкування і міжособистісної взаємодії, визначаючи адаптованість як спокій, а неадаптованість – як творчість; остання дає змогу людині самоактуалізуватися, реалізувати власні цілі та універсальні потреби, збагачувати духовний потенціал.

Серед чинників адаптації особистості (у тому числі й до шкільного середовища) у зарубіжній і вітчизняній психології виділяють: конфлікти, що виводять зі стану рівноваги, і захисні механізми, що повертають до нього (З. Фрейд й ін.); відповідність «Я-реального» і «Я-ідеального» та системи цінностей і суспільних норм (А. Маслоу, К. Роджерс); «Я-концепцію» як базову складову встановлення і підтримання стосунків особистості у групі (А.А. Налчаджан); рівень емоційної стабільності (С.В. Овдей, А.А. Алдашева, В.Ю. Селін); домінування однієї з трьох стратегій поведінки – асиміляції, акомодатії, інфантилізму (Т.В. Дорожевец); активність особистості у спілкуванні, діяльності і розв'язуванні задач (Т.А. Кухарева, М.С. Симіочев); ціннісні орієнтації, «Я-концепція» і самоставлення, інтелектуальні властивості, емоційно-вольовий компонент й індивідуальні особливості як адаптаційний ресурс (А.С. Ларіонова).

Окремо було проаналізоване питання проявів ускладнення адаптації та дезадаптацію дитини молодшого шкільного віку у шкільному середовищі. Найбільш адекватними завданням дослідження ми вважаємо підходи: Т.В. Дорожевець, яка серед іншого виділила соціально-особистісний рівень прояву, що характеризується порушеннями у поведінці, негативною зміною статусу в групі, зміною у структурі самооцінки щодо рівня домагань, підвищенням рівня тривоги; О.Н. Новикової, яка виділила психологічні прояви порушення адаптації на фізіологічному (порушення сну, слабкість, болі, втома та ін.), когнітивному (нездатність виконання завдань), емоційному (негативне ставлення до школи, вчителів, однокласників) і поведінковому (конфліктність, асоціальність, девіації) рівнях.

У процесі адаптації до шкільного середовища етнопсихологічні чинники визначають специфіку та виразність особистісних проявів. Етнопсихологічна проблематика є на сучасному етапі одночасно достатньо актуальною і неоднозначною. З одного боку, можна вважати, що етнічна психологія з'явилася у середині ХІХ століття (М. Лазарус, Х. Штайнталь). З іншого – ще й до сьогодні однозначно не розв'язані питання щодо її предмету. На думку І.В. Данилюка, зараз лише відбувається становлення етнопсихологічного тезаурусу.

Проте, значна кількість дослідників (Ю.В. Бромлей, Л.М. Гумільов, І.В. Данилюк, Ю.П. Платонов, Л.Г. Почебут, Л.-М.А. Чєпа, М.О. Шульга та ін.) при усіх розбіжностях у поглядах вважають етнопсихологічними чинниками розвитку особистості: національний характер, етнічний «темперамент», етнічні звички, етнічні звичаї, національні традиції, етнічні почуття, самосвідомість і ідентичність. У дослідженнях О.Р. Лурії і Л.С. Виготського було підтверджено, що зміни способу життя етнічної спільноти зумовлюють докорінну перебудову вищих психічних функцій конкретної людини.

Відзначимо, що у дитинстві, зокрема у віці 6-7 років, вищі психічні функції ще формуються. Відбувається поступовий перехід від домінування внутрішніх (біологічних) до зовнішніх (соціокультурних) чинників у її розвитку. Тому, особливо важливою для нашого дослідження є ідея про те, що психіку дитини необхідно вивчати через середовище її розвитку, яке визначає етнічну своєрідність психічних процесів. Це означає, насамперед, вивчення розвитку психіки дитини на тлі психічних процесів дорослих у відповідній культурі, але не відносно певного «європейського» стандарту чи біологічних складових (Л.С.Виготський). Основним середовищем дорослих в дитини є її родина.

Родина з найдавніших часів виступала культурним, ціннісним й інформативним полем для розвитку нових поколінь. Оскільки кожна родина, як правило, належить до того чи іншого етносу, поле її виховного впливу є етнотермінованим. Виховний простір

неминуче містить у собі етнічну ознаку, завдяки чому в родині формується етнічна самосвідомість людини, засвоюється рідна мова тощо. Виховний простір кожної родини – це особливий соціокультурний простір, у якому реалізується найважливіша з функцій будь-якого етносу. Вона полягає у вихованні нащадків, що забезпечуватимуть збереження й розвиток етносу через відтворення й оновлення його культури й менталітету. Предметом збереження й необхідного оновлення постають основні загальнолюдські якості, потрібні для відтворення кожного етносу й становленні його відносин з іншими етносами.

Оскільки сім'я і школа представляють собою різні соціальні системи, перша з яких задає природні, а друга – загально нормативні рамки, очевидною є проблема їхньої «синхронізації» чи узгодження. Як було показано у дослідженні К.В. Сєдих, сімейна система в Україні у цілому є неконгруентною до сучасної освітньої системи. Результатом такої ситуації є виникнення проблем в адаптації дитини до цієї системи на різних етапах онтогенезу.

Враховуючи результати досліджень Т.А. Журбіної, Н.Т. Колесник, Г.А. Мугахед, О.І. Тенчуринської та ін., можна стверджувати, що дитина у молодшому шкільному віці характеризується повною психологічною залежністю від дорослого. Саме у сімейному середовищі особливо формуються мотиваційна й емоційно-вольова сфери, ціннісні орієнтації тощо. Стилі сімейного виховання виступають основним чинником, що впливає на становлення вказаних сфер дитини.

Кожен етнос через мову, духовні цінності, способи дій і ставлення до оточуючих об'єктів продукує власні стереотипи, еспектації і диспозиції. Тому, з урахуванням вказаного вище, можна стверджувати наступне: існує певна стійка система формальних шкільних (освітніх) вимог і правил, стосовно яких сімейне виховання є неефективним у сім'ях з різних етносів, що призводить до ускладнення в адаптації до шкільного середовища. Однак, специфіка неадекватності сімейного виховання стосовно до системи освіти у різних етносів – різна.

Відзначимо, що ускладнення можуть виникати не через безпосередню приналежність дитини до того чи іншого етносу, а тому що етнічна приналежність трансформується особливими (етнозалежними) стилями сімейного виховання.

Узагальнюючи науково-практичний матеріал можна стверджувати наступне: адаптація дитини до шкільного середовища характеризується проявами рівня контролю власної активності (афективні прояви, потяги); психосоматичного здоров'я (втомлюваність, біль, слабкість, невротизація, тривожність, агресивність); ставлення до складових шкільного середовища (негатив – позитив); відповідності поведінкових проявів у шкільному середовищі (відповідна – невідповідна); конфліктності тощо.

Ми не пов'язуємо адаптацію до шкільного середовища дитини-першокласника з провідною діяльністю – учінням. Насамперед, маємо на увазі – мотивацію до навчання, його успішність, ставлення до нього. Дану позицію обґрунтовуємо тим, що шкільне середовище для дитини-першокласника розглядається насамперед як соціальне. Оскільки у цьому віці, по-перше, провідна діяльність ще не є сформованою, й, по-друге, вважається вкрай небажаним використання оцінкового показника як основи для аналізу її успішності (Ш.А. Амонашвілі).

Основні психологічні чинники адаптації до шкільного середовища можна поділити за критерієм локалізації на зовнішні, що ним задаються, і внутрішні. До перших відносяться: норми і правила поведінки; система комунікативних зв'язків у шкільному середовищі. До внутрішніх чинників відносяться: індивідуальні характеристики (біогенні складові); емоційно-вольова структура (особливості афективних проявів і рівень самоконтролю); особливості мотиваційної сфери; самооцінка і самоставлення; ціннісні орієнтації. При наявності значної кількості досліджень чинників і проявів шкільної адаптації ми не знайшли жодного, в якому б доводився зв'язок між конкретними чинниками і проявами. Відзначимо, що такі чинники адаптації до школи, як вимоги до виконання провідної діяльності, особливості когнітивної сфери у зв'язку з вказаними вище причинами нами не розглядалися.

З аналізу досліджень випливає, що більшість вказаних вище внутрішніх чинників адаптації до шкільного середовища дитини першого класу (саме, соціогенних) залежать від більш глибокого чинника – особливостей батьківського впливу, який виявляється у стилях сімейного виховання. Тому, в структурі психологічних чинників, чинник особливостей сімейного виховання є провідним у визначенні характеру процесу адаптації першокласника до школи.

Стилі сімейного виховання дитини в етнічному середовищі являють собою етнопсихологічний чинник її адаптації до шкільного середовища, оскільки саме цими стилями опосередковується її етнічна приналежність. Це означає, що у випадку ускладнень адаптації домінуючі дисфункції у стилях сімейного виховання маргіналізуються специфічно, відповідно до етнічної приналежності сім'ї.

У другому розділі «Емпіричне дослідження впливу етнопсихологічних чинників на адаптацію дитини до шкільного середовища (на прикладі сімей угорського і українського етносів)» подається загальна процедура організації дослідження, опис його етапів, обґрунтовується комплекс застосовуваних методів і прийомів, наводяться кількісні результати дослідження.

Дослідницька робота із дітьми та їхніми батьками тривала протягом трьох років. На *першому етапі* було проведено пілотне дослідження, здійснено підбір методик, адекватних поставленим завданням, і їхня апробація на вибірках дітей і батьків українського та угорського етносів. На *другому етапі* вивчався рівень адаптованості дітей-першокласників з різних етносів до шкільного середовища. В основі дослідницької бази були два загальноосвітні навчальні заклади Закарпатської області: Великодоброньська ЗОШ I-III ст. Берегівського р-ну та Анталовська ЗОШ I-III ст. Ужгородського р-ну. Досліджувалися діти, які навчаються у 1-му класі, та їхні батьки. У дослідженні взяли участь 169 сімей: із них – 86 угорських, 83 – українських. Усього до обстеження було залучено 338 батьків та 169 дітей. Загалом у дослідженні взяли участь 507 осіб. Враховуючи початок навчального року і труднощі, що виникають у перший місяць навчання, дослідження проводилося в жовтні, листопаді та грудні.

Насамперед аналізувалися емоційні психічні стани, невротизованість, тривожність, агресивність, комунікативні проблеми і відповідність поведінкових проявів у шкільному середовищі, ставлення до нього тощо. Вивчення відбувалося за допомогою психодіагностичних методів, бесід із батьками («Анкета для батьків першокласників»), класними керівниками і шкільними психологами. Результатом даного етапу було виділення із групи першокласників угорського й українського етносів, так званих, проблемних дітей. Серед угорців виявилось проблемних дівчат – 7, хлопців – 13. В українській вибірці проблемних дівчат виявилось 11, а хлопців – 7.

Для уникнення впливу чинника готовності до навчання у школі, при її оцінці ми обирали дітей тільки з високим та середньо-високим рівнем інтелектуальної готовності (наявність основних уявлень про природні і соціальні явища, розвинені форми наочно-образного, наочно-схематичного мислення, творчої уяви, високий рівень доступних узагальнень; фонематичний розвиток та увага); вольова готовність (сформованість певного рівня довільної регуляції поведінки).

Досліджуючи дітей, ми використовували наступні проєктивні методики: «Казка» – Л. Дюсс; тест «Тривожність» – Р.Теммла, М.Доркі, В.Амена; «Паровозик» - С.В.Велієва; «Будинок. Дерево. Людина» - Дж.Буком; «Малюнок сім'ї» - А.Л.Венгер.

Враховуючи особливості змісту та частоту прояву у молодшому шкільному віці, нами було виділено окрему групу негативних психічних станів. До неї було віднесено: стани тривоги, страху, невпевненості. За своїм змістом та походженням вони мають чіткі критерії диференціації та істотні ознаки.

Показник тривоги (методика «Казка») в дітей з обох етносів загалом різної різниці не виявляє, але у проблемних угорських дітей показники негативних психічних

станів значно вищі, ніж у проблемних українських дітей (3,32 проти 2,25). Тривожність є суттєво вищою у проблемних дівчат-угорок порівняно із українками (3,71 проти 2,18). Подібну ситуацію із тривожністю спостерігаємо і в результатах за методикою «Дім. Дерево. Людина» (4,29 проти 3,25). Також, значно більш вираженою є тривожність угорських проблемних хлопців (5,09 проти 3,75). Схожу ситуацію маємо із почуттям незахищеності, яке значно більше виявляється в угорських проблемних дітях, як дівчаток (4,71 проти 2,91), так і хлопців (4,27 проти 3,25). З іншого боку, труднощі у спілкуванні в значно більшій мірі притаманні проблемним першокласникам із українських родин (див. табл. 1). У випадку незахищеності, тривожності і труднощів у спілкуванні щодо проблемних дітей у цілому маємо статистично значущу різницю (рівень значущості $\alpha < 0,05$). Відзначимо, що для окремих сукупностей проблемних хлопців і проблемних дівчат з різних етносів ми не маємо можливості застосовувати методи статистичного узагальнення у зв'язку із малим обсягом відповідних вибірок.

Таблиця 1.

Усереднені показники симптомокомплексів емоційної сфери у «проблемних» дітей (за методикою «Дім. Дерево. Людина»)

		Незахищеність	Тривожність	Труднощі у спілкуванні
Угорці	дівчата	4,71	4,29	2,00
	хлопці	4,27	5,09	2,73
	Разом	4,47	4,74	2,58
Українці	дівчата	2,91	3,25	3,45
	хлопці	3,25	3,75	3,75
	разом	2,93	3,47	3,64

На *третьому етапі* було проведено дослідження батьків українського та угорського походження. Визначено специфіку і характерні ознаки їхніх стилів виховання. Також було з'ясовано особливості у вихованні дівчаток і хлопців в українських і угорських родинах. Для дослідження групи батьків та вияву переважаючих стилів виховання та їхнього впливу на процес адаптації дитини до шкільного середовища ми використали методики «Шкала сімейного оточення» Р.Г.Муси та «Аналіз родинних взаємовідносин» Е.Г.Ейдемільера, В.В.Юстіцькіса.

За одержаними результатами (за методикою ШСО) можна стверджувати наступне: виявлено суттєві розбіжності в змінах показника рівня контролю в угорських і українських сім'ях. Так, якщо для українських проблемних хлопців даний показник зменшується на 0,75 (тобто контроль знижується), то в сім'ях угорських проблемних хлопців даний показник суттєво збільшується (на 1,4). Схожу ситуацію спостерігаємо й у випадку згуртованості угорських сімей із проблемними і неproblemними хлопцями. В українців цей показник знижується (на 0,5), а в угорців – стає вищим (на 1,3). Показник

моральності піддається суттєвим аналогічним змінам як серед проблемних хлопців, так і серед дівчат. В угорських родинах для проблемних дітей він є досить високим у порівнянні із неproblemними дітьми (різниця у дівчат $-1,0$; у хлопців $-0,3$), тоді як в українських сім'ях із проблемними дітьми спостерігаємо зворотню ситуацію – моральність падає (на $0,78$ і $1,05$ відповідно). Різниця у змінах показника інтелектуально-культурного розвитку притаманна родинам із проблемними дівчатами. Так, в українських сім'ях він знижується (на $0,74$), а в угорських – підвищується (на $0,68$). Окремо звертає на себе увагу показник експресивних проявів. Він протилежно змінюється в родинах з різних етносів як у випадку проблемних дівчат, так і у випадку проблемних хлопців. Однак, зміни ці протилежні. Тобто: в угорських проблемних хлопців і українських проблемних дівчат він зростає (на $0,84$ і $0,42$ відповідно), а в українських проблемних хлопців і угорських проблемних дівчат – навпаки спадає (на $0,9$ і $0,6$ відповідно).

Отже, можна бачити, що відхилення у родинних взаєминах в угорських і українських проблемних хлопців і дівчат є відносними. Відбувається певна «маргіналізація» сімейних впливів, причому даний процес має явно виражену етнічну специфіку (див. Рис. 1, 2). Показники організації і незалежності для проблемних дітей суттєво відмінні від “нормального” випадку, однак характер змін і в угорських, і в українських сім'ях аналогічний.

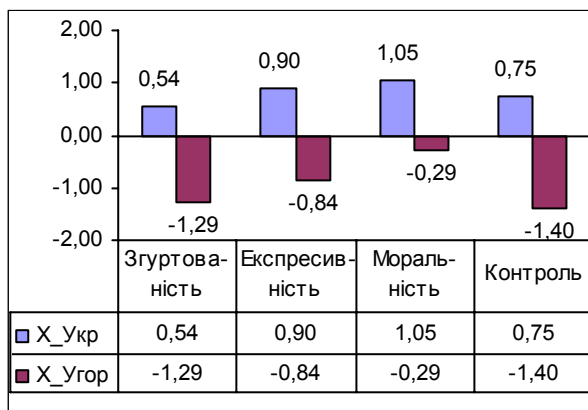

Рис. 1. Відхилення у показниках сімейних взаємин у проблемних хлопців різних етносів

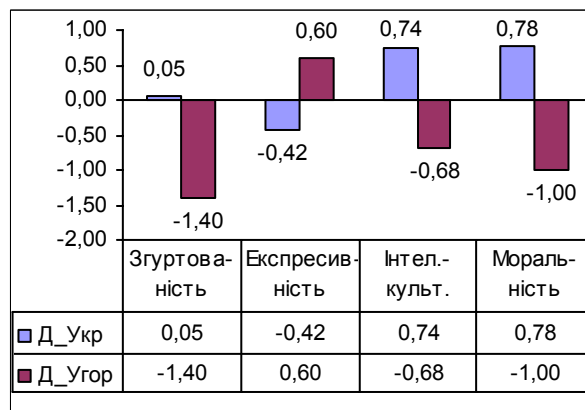

Рис. 2. Відхилення у показниках сімейних взаємин у проблемних дівчат різних етносів

Статистичні методи обробки даних включали методи факторного аналізу та статистичної перевірки значущості емпіричних даних (обробка даних методами багатомірної статистики проводилася в статистичному пакеті SPSS). Факторний аналіз здійснювався за методом головних компонентів з обертанням Varimax Normalized; оптимальна кількість факторів, що виділилися, та їхня статистична значущість перевірялися за критерієм “кам’янистого осипу” Р.Кеттелла. Отримані факторні структури

дали можливість увиразнити особливості стилів виховання, притаманних етносам українців та угорців.

Інтерпретація результатів факторного аналізу проводилася на основі групування показників, які мають найбільші вклади в сумарну дисперсію, та відшукування спільної гіпотези, що пояснює статистичну близькість або розбіжність показників, які об'єдналися у факторі. Висновки факторної процедури за результатами дали підстави для порівняльного аналізу стилів виховання українців та угорців.

Було побудовано п'ятифакторну структуру, в якій п'ять головних компонентів є статистично стійкими. Максимальні коефіцієнти факторних навантажень зберігають свою факторну структуру, хоча не зовсім однакові за значеннями. Запропонована структура диференціює суттєві когнітивні аспекти характеристик психологічних стилів виховання українських і угорських батьків. Сумарна дисперсія за результатами факторного аналізу дорівнює: у вибірці з українських родин – 53,9%, з угорських – 60,4%.

Загальні факторні моделі стилів виховання в угорських і українських сім'ях подана у таблицях 2 і 3.

Таблиця 2.

Факторна модель стилів виховання в українських сім'ях

Фактор	Внесок у загальну дисперсію (%)
<i>згуртованість і організованість – недостатність вимог-обов'язків</i>	15,5
<i>підпорядкована позиція батьків</i>	10,7
<i>перевага жіночих якостей</i>	10,6
<i>нерозвиненість батьківських почуттів</i>	9,1
<i>конструктивність</i>	8,1

Перший фактор визначає два протилежних стилі виховання в українських сім'ях. Природності, гармонійності, організованості й упорядкованості взаємин із дитиною протиставляється недостатність уваги, вимог і захисту з боку батьків. *Другий фактор* характеризує стиль, в якому батьки «не відчують права» вимагати чи карати дитину, потурають її потребам. *Третій фактор* представляє традиціоналістській підхід у вихованні таких якостей, які притаманні «справжній дівчинці». Зокрема це слухняність, залежність, несамостійність. Дівчинці зазвичай приділяється надмірно уваги, де суворі заборони поєднуються із мінімумом покарань. *Четвертий фактор* можна характеризувати як порушення у вихованні, які пов'язані з невмінням батьків проявляти власні почуття до дитини, надмірністю чи недостатністю вимог-заборон, страхом втрати дитини, залучення дитини до подружніх конфліктів тощо. *П'ятий фактор* ми

характеризуємо як конструктивний. Він пов'язаний із орієнтацією батьків у вихованні дитини на моральні й етичні цінності, досягнення, інтелектуально-культурний розвиток.

У стилях виховання угорських родин було виділено наступні фактори. Домінантою у виховному впливі в угорських сім'ях є нестійкість, яка відображена у *першому факторі*. Тут поєднуються надмірність вимог-заборон, недостатність вимог-обов'язків, потурання потребам дитини. В основі – різка зміна прийомів виховання від надмірної суворості до ліберальності. *Другий фактор* характеризує нерозвиненість батьківських почуттів, обов'язків. Тут відбувається поєднання ігнорування потреб дитини, проєкції на неї власних небажаних якостей, страхи втратити дитину. *Третій фактор* ми визначили як конструктивність, що ґрунтується на турботі і повазі до усіх членів родини. Основний прийом виховання дитини – заохочування, а не покарання. Характеризується даний стиль згуртованістю, орієнтацією на досягнення, незалежність, мінімальність санкцій, заохоченням у прояві почуттів. *Четвертий фактор* можна назвати інфантильністю як стиль виховання. Він виявляється у баченні в дитині максимально несамоїсної людини і пов'язується із розширенням батьківських почуттів, нехтуванні моральними аспектами чи, навіть, надання переваги аморальним діям. Зазвичай, у таких сім'ях один з батьків ігнорує дорослішання дитини, заохочує інфантилізм, як запоруку власної затребуваності. Для нього дитина «ще зовсім маленька» та потребує значної участі, уваги в усіх справах. *П'ятий фактор* визначено як суворість у взаєминах із дитиною. У цьому випадку батьки орієнтуються на перевищені вимоги до дитини і, відповідно, перебільшені покарання. Досить часто можливості дитини не відповідають заданим батьками вимогам, тому підвищують ризик психологічної травматизації.

Таблиця 2.

Факторна модель стилів виховання в угорських сім'ях

Фактор	Внесок у загальну дисперсію (%)
<i>нестійкість стилю виховання</i>	16,6
<i>емоційне відторгнення дитини</i>	12,8
<i>конструктивність</i>	12,1
<i>інфантильність</i>	10,6
<i>суворість</i>	8,2

Аналізуючи та порівнюючи результати дослідження українських та угорських батьків, слід відзначити, що для обох етносів є характерним «конструктивність» у вихованні. Напевне, конструктивний стиль виховання можна визначити як найбільш сприятливий для розвитку дитини. Проте він має свої особливості прояву в двох групах. Так, для українців більшого значення набувають морально-етичні аспекти сімейної

взаємодії, у той час як для угорців – згуртованість, за якою криється взаємна турбота та відчуття приналежності до родини. Українці зорієнтовані на інтелектуально-культурний розвиток сім'ї, угорці його нівелюють, не визнаючи за цінність, важливу для родини. Серед пріоритетів українських батьків є активний відпочинок усією сім'єю, для угорців важливіша емоційно-чуттєва атмосфера в родині.

Отже, в результаті проведеного емпіричного дослідження виявлено, що наявність значної кількості негативних психічних станів у молодших школярів є першопричиною ускладнень у процесі адаптації особистості першокласника. Ці зміни мають етнопсихологічну специфіку. А саме, українським школярам більш властиві: порушення процесу спілкування, деструктивні зміни у взаємовідносинах з іншими (опозиційність, негативізм, нонконформізм або абсолютний конформізм). Тоді як діти з угорських сімей є більш тривожними і відчують більшу незахищеність, що виявляється у страху школи, зниженні статусного положення в межах дитячого колективу, ізоляваності тощо. Дані особливості обумовлені різними типами деструктивних сімейних впливів, які знайшли відображення у відповідних стилях виховання.

У **третьому розділі – «Психологічна корекція шкільної адаптації дітей угорської та української етнічних груп»** розроблено та викладено програму корекції емоційно-вольової сфери дітей у контексті дитячо-батьківських стосунків молодших школярів та представлено результати її апробації.

В основу корекційної програми покладено теоретичні підходи психологічної школи Л.С. Виготського та нейропсихологічної школи О.Р. Лурії, а також епігенетичну модель розвитку людини Е. Еріксона.

Корекційна програма передбачає гармонізацію особистісного самопочуття дитини шляхом корекції дитячо-батьківських стосунків. Взаємодія в дитячо-батьківській парі часто може носити дисгармонійний характер і проявлятися у вигляді гіпо- або гіперопіки з боку батьків, переважання у стосунках авторитарних чи суперечливих стилів виховання і т.д. Основні принципи і цінності, які використовують у цьому підході: приймати себе, інших і відносини між людьми такими, якими вони є, а не такими, які б бажалися, щоб вони були; бути чесному з самим собою; проявляти себе, а не маніпулювати собою та іншими; ближче контактувати зі своїми почуттями і переживаннями; аналізувати зовнішні вимоги та вибірково приймати їх, зіставляючи із власними потребами; бути відкритими до нового досвіду; бережно ставитися до минулого і турбуватися про майбутнє.

Програма зорієнтована на надання допомоги дітям і їхнім батькам; розрахована на 12 щотижневих занять (кожне – по 1,5 год); кількість учасників групи – 5-8 сімей.

Мета програми: корекція стилів сімейного виховання для подолання відхилень, що існують у дитячо-батьківських стосунках та відображуються в процесах шкільної адаптації.

Завдання програми: надання батькам інформації про закономірності розвитку дітей у дошкільному та молодшому шкільному віці; орієнтація батьків на поглиблене пізнання власної дитини, її вчинків, емоцій, думок; орієнтація батьків на поглиблення знань про себе, свої психологічні особливості, усвідомлення своїх дій і думок, зміцнення позитивних якостей особистості; створення оптимальних умов для покращення рефлексії та усвідомлення батьками особливостей їхніх взаємостосунків з дітьми, формування мотивації до їх змін, пошук і апробація нових способів поведінки з дитиною на основі її повного прийняття; створення умов для отримання дітьми нового чуттєвого досвіду, який сприятиме мінімізації порушень емоційно-мотиваційної сфери; розширення можливостей дітей та батьків у вербальному і невербальному виявленні емоцій, почуттів; навчання соціально прийнятному реагуванню у стресових ситуаціях; надання батькам можливостей побачити і проаналізувати власних дітей у взаємодії з однолітками; формування навичок взаємодії, співпраці та емоційної підтримки у дітей та батьків, сприяння емоційному зближенню дитини з батьками; усунення викривлень у психічному розвитку дитини.

У склад групи не включались діти з проблемами нервово-психічних захворювань.

Методичними прийомами стали: рольові ігри; методики закінчення речень (усвідомлення і формулювання власної думки); вільне та тематичне малювання (можливість контактування з підсвідомими почуттями і думками); асоціативні вправи; психогімнастика; психодрама; творча праця: ліплення, виготовлення колажів, предметів тощо; ігри-розминки (збудження активності); релаксаційні тілесні вправи (розслаблення, заспокоєння).

Важливою умовою для більшої ефективності використання програми є дотримання таких принципів: формування груп відбувається тільки на добровільній основі; у групу входять діти приблизно одного віку: 5-6 або 7-8 років; групу можуть відвідувати як мама, так і тато, інколи це можуть бути і близькі родичі (старша сестра (брат), бабуся), але обов'язково ті, хто безпосередньо займається вихованням дитини. Психологи в своїй роботі уникали ситуацій надання "готових рецептів" для вирішення психологічних проблем, що можуть виникати в учасників у процесі корекційної роботи (орієнтація батьків на поради і рекомендації не сприяє розв'язанню корекційних завдань, вона блокує самостійний пошук, який є необхідним для успішної роботи); тривалість, структура, об'єм і зміст занять можуть і повинні змінюватися залежно від індивідуальних особливостей і здібностей дітей, гнучко пристосовуватися до конкретної ситуації. З метою виявлення

симптомів емоційних розладів при адаптації дітей до навчання проведено контрольне обстеження досліджуваних груп. В корекційній роботі брало участь 35 сімей (4 групи) проблемних дітей двох етносів: українського та угорського.

У проблемних дітей українських сімей, порівнюючи показники гіперпротекції, бачимо їхнє зниження (з 4,25 до 3,80). Отже, українські сім'ї надають дітям більшої самостійності, вольовитості. Корекційний ефект виникає завдяки тому, що у групі батьки та діти навчаються з іншими дітьми, батьки здобувають нового досвіду щодо взаємодії зі своїми дітьми, що є дуже важливим для адаптованості школяра, його впевненості у своїх можливостях та розвитку творчого потенціалу.

При дослідженні гіпопротекції в угорських сім'ях, порівнюючи показники, спостерігаємо їхнє зниження (з 2,53 до 1,46). Емоційний компонент відносин між батьками та дитиною, внаслідок проведеної ігрової роботи з ними, змінився на краще, оскільки у батьків в тілесному контакті через ігрові вправи з'явилося почуття батьківської приязні до власної дитини, знизився ступінь контролю за її поведінкою.

На основі проективної методики казок Л. Дюсс, при дослідженні угорських та українських дітей, ми одержали наступні результати: діти стали більш емоційно спокійними, врівноваженими, впевненими. У проблемних угорських дітей показники негативного психологічного здоров'я були значно вищі, ніж у проблемних українських дітей. Після корекційної роботи показники вказують на зниження тривоги, що спонукає до почуття власної повноцінності та отримання задоволення від шкільного життя.

Під час взаємодії дитини і матері, при застосуванні методики «Паровозик», ступінь негативного психічного стану дитини знизився, емоційний фон поліпшився в діяльності в групі як сприятливого оточуючого середовища. У проблемних українських дітей психічний стан був значно вищим і зазнав зниження. Під час корекції формуються навички емоційної саморегуляції та вольові якості.

За результатами корекційної роботи, при застосуванні методики «Дім. Дерево. Людина» можна констатувати зміни у показниках емоційної сфери особистості. Зокрема у проблемних угорських дітей показник незахищеності знизився (з 4,47 до 3,05). Також у них переважав рівень тривожності, який опісля теж став нижчим (з 4,74 до 3,64), а в українських дітей були завищені показники труднощів у спілкуванні, що також зазнали позитивних зрушень у бік зниження (з 3,64 до 2,43). Отже, батьківсько-дитячі стосунки позитивно впливають на емоційну сферу дитини.

В результаті реалізації корекційної програми виявлено значні покращення у показниках адаптації дітей-першокласників з українського і угорського етносів.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне обґрунтування та результати емпіричного дослідження психологічних особливостей адаптації дітей українського та угорського етносів до шкільного середовища та окреслено перспективи подальшого вивчення проблеми. Аналіз і узагальнення результатів дослідження підтвердили висунуті нами припущення і дали змогу дійти таких висновків:

1. Аналіз теоретичних підходів до вивчення адаптації до шкільного середовища дозволив виділити дві групи детермінант – зовнішні і внутрішні. Характер адаптації у полікультурній ситуації зумовлено, з одного боку, нормами і правилами поведінки; системою комунікативних зв'язків у шкільному середовищі; з іншого – індивідуальними характеристиками; емоційно-вольовою структурою; особливостями мотиваційної сфери; самооцінкою і самостваленням; ціннісними орієнтаціями дитини.
2. Встановлено, що стиль сімейного виховання концентрує у собі відповідні норми, еталони, стереотипи, схематизми, способи дій, еспектації і диспозиції, які виявляються у дитини 6-7 років у процесі її адаптації до шкільного середовища. Тому він є провідним у визначенні характеру цієї адаптації. Даний чинник є етнопсихологічним, оскільки саме ним опосередковується етнічна приналежність дитини.
3. Результати емпіричного дослідження засвідчили, що стилі виховання в українських та угорських сім'ях мають суттєві відмінності, які впливають на специфіку складнощів в адаптації дитини до шкільного середовища. Зокрема, українські батьки в багатьох випадках у вихованні дівчат зорієнтовані на інфантилізацію дитини; структурування даного процесу відбувається за допомогою надмірних заборон та санкцій при недостатніх обов'язках. У сімейній структурі угорських родин досить часто дівчинка займає домінуючу позицію, а батьки – підпорядковану. В такому випадку вони проєктують на дитину власні незадоволені потреби. У вихованні хлопчиків для українських сімей більше властиве перенесення на них ролі чоловіка, нерозвиненість або розширення батьківських почуттів. В угорських сім'ях ставлення до хлопчиків більш відсторонене, а вплив реалізується переважно за допомогою надмірних заборон – вимог.
4. Виявлено, що характер проблемності в процесі адаптації до шкільного середовища в українських і угорських дітей різний. «Проблемним» угорським першокласникам, як хлопцям, так і дівчатам притаманний значно вищий рівень *тривожності*, почуття неповноцінності, які виявляються у страху школи, ухилянні від школи. З іншого боку, «проблемним» українським дітям більше властиві *негативні психічні стани*, наслідком

чого стає неадекватна поведінка у школі, труднощі (порушення) у спілкуванні, негативізм, опозиційність, нонконформізм.

5. Виявлені особливості у вихованні *проблемних* українських і угорських дітей зумовлені, насамперед, сімейними деструктивними взаєминами, особистісними психологічними проблемами батьків, неадекватністю педагогічного впливу тощо. Порушення в сімейній системі українців пов'язані у більшості випадків з відсутністю одного з батьків або його неучастю в процесі виховання. У «проблемної» угорської дитини також виявляється напруженість психологічного поля сім'ї. До дівчаток угорці ставляться більш поблажливо, за "проблемних" частіше визнають хлопчиків. Батьки займають владну, авторитарну позицію відносно дитини, часто залишаючись байдужими до її потреб. Високий рівень власних психологічних проблем визначає низький рівень включеності в процес виховання дитини та визначає її «проблемність».
6. Доведено, що корекція адаптації молодших школярів до шкільного середовища у контексті дитячо-батьківських стосунків досягається за допомогою нового чуттєвого досвіду, який сприятиме мінімізації порушень мотиваційної та емоційно-вольової сфери, створенню оптимальних умов для покращення рефлексії та усвідомлення батьками особливостей їхніх взаємостосунків із дітьми, формуванню мотивації до їх змін, пошуку й апробації нових способів поведінки з дитиною на основі її повного прийняття, формуванню навичок взаємодії, співпраці та емоційної підтримки, емоційному зближенню дитини з батьками, усуненню викривлень у психічному розвитку дитини.

Перспективи подальшої розробки проблеми передбачають:

- виявлення специфіки у стилях виховання і проблемах в адаптації до шкільного середовища молодших школярів з інших етносів, що компактно проживають на території Закарпаття – словацьких, румунських, німецьких;

- розширення вікового діапазону досліджуваних. З одного боку, це стосується адаптації дітей дошкільного віку до дитячих дошкільних установ, з іншого – адаптації „важких” підлітків до шкільного середовища й студентів-першокурсників;

- створення й упровадження психокорекційних методик, сприяючих успішній адаптації у вказаних вище випадках.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Варга В., Пащенко Т. «Моя сім'я та Я»: програма корекції емоційно-вольової сфери дітей у контексті дитячо-батьківських стосунків / Вікторія Степанівна Варга, Тетяна Володимирівна Пащенко. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. – 144 с.

2. *Варга В.С.* Теоретичний аналіз проблеми етнокультурної адаптації дитини / Вікторія Степанівна Варга // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Том 7. – Вип. 21. – Житомир : Видавництво ЖДПУ ім. І.Франка, 2009. – С. 18 – 21.
3. *Варга В. С.* Етнопсихологічні особливості стилю виховання українців та угорців / Вікторія Степанівна Варга // Збірник наукових праць Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2012. – С. 140 – 152.
4. *Варга В. С.* До проблеми моделювання ситуації і етнопсихологічних чинників адаптації дитини до шкільного середовища / В. С. Варга, О. Л. Вернік // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Том 7. – Вип. 28. – Житомир : Видавництво ЖДПУ ім. І.Франка, 2012. – С. 37 – 49.
5. *Варга В.С.* Гендерний аспект етнопсихологічних особливостей стилів сімейного виховання в українських та угорських сім'ях / Вікторія Степанівна Варга // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / За ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 9. – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – С. 32 – 38.
6. *Варга В. С.* Етнопсихологічні особливості проблем в адаптації дітей українського і угорського етносів до шкільного середовища / Вікторія Степанівна Варга // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – Том 7. – Вип. 29. – Житомир : Видавництво ЖДПУ ім. І.Франка, 2012. – С. 70 – 79.
7. *Варга В. С.* Психологічні аспекти адаптації дитини до шкільного середовища / Вікторія Степанівна Варга // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Том 8. – Вип. 30. – Житомир : Видавництво ЖДПУ ім. І.Франка, 2012. – С. 474 – 483.

АНОТАЦІЇ

Варга В. С. Етнопсихологічні чинники адаптації дитини до шкільного середовища. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2013.

В дисертації розглядаються психологічні особливості адаптації дітей різних українського та угорського етносів до шкільного середовища. В роботі показано основні етнопсихологічні чинники, здатні істотно впливати на цей процес у дітей з різних етносів та з'ясовано статеві особливості адаптації в молодшому шкільному віці даних етнічних груп. Розроблено, науково обгрунтовано та апробовано програму корекції адаптації дитини до шкільного середовища, спрямованої на розвиток молодших школярів з українського і угорського етносів, у контексті дитячо-батьківських стосунків. За допомогою нового чуттєвого досвіду, який сприятиме мінімізації порушень мотиваційної та емоційно-вольової сфери, пошуку й апробації нових способів поведінки з дитиною на основі її повного прийняття, формуванню навичок взаємодії, співпраці та емоційної підтримки.

Ключові слова: адаптація, шкільне середовище, симптомокомплекси, молодший шкільний вік, сім'я, стилі виховання, етнопсихологічні фактори.

Варга В. С. Этнопсихологические факторы адаптации ребенка к школьной среде. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2013.

Диссертация посвящена изучению особенностей психологической адаптации детей украинского и венгерского этносов к школьной среде. В работе исследован основной этнопсихологический фактор, существенно влияющий на данный процесс, выяснены гендерные особенности адаптации в младшем школьном возрасте данных этнических групп.

В работе обосновано представление о стилях воспитания как основном этнопсихологическом факторе адаптации ребенка к школьной среде, проанализирован возможный характер его влияния.

На основе теоретического анализа обосновано следующее: характер адаптации в поликультурной ситуации обусловлен, с одной стороны нормами и правилами поведения, системой коммуникативных связей в школьной среде, с другой – индивидуальными особенностями, эмоционально-волевой структурой, особенностями мотивационной сферы, самооценкой и самоотношением, ценностными ориентациями ребенка. Ведущим фактором и в том, и в другом случае является стиль семейного воспитания, система отношений в семье. Этот фактор имеет этническую специфику. Т.е. в случае осложнений адаптации, доминирующие дисфункции в стилях семейного воспитания маргинализируются специфически, соответственно этнической принадлежности семьи.

Было выявлено, что характер проблемности в процессе адаптации к школьной среде у украинских и венгерских детей различный. "Проблемным" венгерским первоклассникам, как мальчикам, так и девочкам свойственен значительно более высокий, в сравнении с украинскими "проблемными" детьми, уровень тревожности и чувство неполноценности. С другой стороны,

последним более характерны неадекватность поведения в школе, трудности (нарушения) в общении, негативизм, нонконформизм.

Результаты эмпирического исследования свидетельствуют, что стили воспитания в украинских и венгерских семьях имеют существенные отличия, которые влияют на специфику трудностей в адаптации ребенка к школьной среде. В частности, украинские родители в воспитании девочек часто ориентированы на инфантилизацию ребенка. Осуществляется этот процесс с помощью повышенных запретов и санкций при недостаточных обязанностях. В структуре дисфункций венгерских семей достаточно часто девочка занимает доминирующую позицию, а родители подчиненную. В этом случае они сильнее проецируют на ребенка собственные неудовлетворенные потребности. В воспитании "проблемных" мальчиков для украинских семей более свойственно перенесение на них мужской роли, неразвитость или расширение родительских чувств. В венгерских семьях отношение к мальчикам более отстраненное, а влияние реализуется чаще с помощью чрезмерных запретов и требований.

Показано, что оптимизация адаптации младших школьников к школьной среде возможна через коррекцию родительско-детских отношений, в которой учитывается этнопсихологическая специфика стилей семейного воспитания. Основное направление коррекции – приобретение родителями проблемного ребенка нового чувственного опыта, который содействует: минимизации нарушений в мотивационной и эмоционально-волевой сферах, осознанию особенностей взаимодействия со своими детьми, формированию мотивации к изменениям, поиску новых способов такого взаимодействия, формированию навыков сотрудничества и эмоциональной поддержки.

Ключевые слова: адаптация, школьная среда, симптомокомплексы, младший школьник, семья, стили воспитания, этнопсихологические факторы.

Varga V.S. Ethnopsychological factors adaptation of the child to the school environment. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate's degree in psychology. Speciality 19.00.07: educational and developmental psychology. – The Institute of Psychology named by G. S. Kostyuk, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2013.

The dissertation is devoted to the studying of the creation of environment image in the system of imaginations among teenagers. It is shown that the environment image is one of the key constituents of the environmental consciousness. The advisability to study environment image among teenagers has been proved as well as its semantic structure has been determined. The psychosemantic space of environment image in the consciousness of teenagers is constructed and some features are revealed. The specificity of the relation to an "animate nature" as the component of environment image has been investigated. The independence of the projection of environment image on a specific plane (the sense of ownership) from gender and age characteristics has been proved. It has been revealed the direct dependence between destructive behavior toward environmental objects and attitude to them as to nobody's. The gender and age specificity of the other components of environment image among the schoolchildren 12–16 years of age has been researched.

Key words: consciousness, image, imagination, environment, environmental psychology, environmental consciousness, teenager.